

Széchenyi Ágnes

„Független szellem, a diktatúra fegyelme és merevsége ellen foglalt állást”

Schöpflin Aladár és Makszim Gorkij

A magyar irodalomtudomány területein, a szakmailag kiváló aktorok számának gyarapodásával is maradt még fehér folt. Az egyik ilyen nagy, nem kellően megmunkált terület a fordítástörténet. Ehhez képest a recepciókutatás, az idegen nyelvű irodalmak magyarországi fogadtatásának története előbbre tart. Az Irodalomtudományi Intézet kutatójaként a 20. századi magyar irodalom folyamata mellett az orosz irodalom 20. századi recepciójának történetét követem figyelemmel.¹

Az orosz irodalom magyarországi recepciójának teljes feltárása életre szóló feladat. Mint az Irodalomtudományi Intézet munkatársának, kínálkozott számomra egy részleges, tudatosan vállalt megközelítési mód, amikor a magyar irodalmi modernség „központi” helyet magának mondha orgánumának, a *Nyugat*nak tükrében néztem végig ezt folyamatot. A *Nyugatban* – mert nemcsak a repertórium (és számonkénti tartalomjegyzék), de a digitalizált szövegfolyam is rendelkezésére áll a kutatónak – 2792-szer írták le az orosz népvét, 85-ször ennek már az államformát is magában foglaló elnevezését, 3-szor a „szovjetorosz” változatot. Az „orosz” döntően jelzőként szerepel a szövegekben, a „szovjet” főnévként, s egyszer sem az irodalomra vonatkozik, hanem a közigazgatási, államberendezkedési formát jelöli. Összehasonlításként a német népvét 5342-szer, a franciát 5078-szor, az angolt 3033-szor, az olaszt 1915-ször, az amerikaiat 1779-szer adja ki a *Nyugat* digitalizált változatának keresőmotorja.² Nagy nyelvek, nagy kultúrák könnyen találnak utat a kis nemzetek felé, recepciójuk is igen nagy. Találataimat, s azok kontextualizálást egy nagyon érdekes tanulmányban foglaltam össze.³

Na de hogyan állunk a magyar irodalom külföldi recepciójával. Elszigetelt nyelv, politikailag sem önálló ország, az osztrák birodalom, majd monarchia része, vajon mi jutott el a magyar irodalom értékeiből idegenbe, vagy ki írt egyáltalán érdemben az idegen közönség számára a magyar irodalom értékeiről. Erre vonatkozóan van egy nagyon érdekes dokumentumunk, ugyancsak a *Nyugat* oldalairól. 1924-ben Schöpflin Aladár közzétett egy terjedelmes tanulmányt *A magyar irodalom a huszadik században* címmel.⁴ A magyar irodalomtörténettel foglalkozók számára a dolgozat értékét az adja, hogy talán az első árnyalt szemléje a 19. századi irodalomtól elfejlődő, azt részint folytató, de mindinkább új utakat mutató magyar irodalmi modernségnek. Bevezetőjében ezt így fogalmazza meg Schöpflin Aladár: „Nyelvileg a magyarság a leginkább elszigetelt népek közé tartozik. Az európai tudomány talán egy néppel sem foglalkozott kevesebbet, mint a magyarral. Idegen ember, hacsak különös gyakorlati cél

¹ Az orosz irodalom recepciója nem szűz terület, számos alapos rész kutatás született. Hadd utaljak itt csak Zöldhelyi Zsuzsa, Dukkon Ágnes, Kámán Erzsébet, Fenyvesi István, Bergné Török Éva, Légráy Viktor munkáira, a több kötetes *Orosz írók magyar szemmel* című munkára. Budapest, Tankönyvkiadó, 1983, 1985, 1989, 1992.

² Ha már külsődleges, s nem értékelő szempontot használunk, megadok még egy érdekes adatot, mégpedig a századfordulón igen nagy hatással rendelkező Ibsenre vonatkozóan. A norvég népvét 181-szer, Ibsent – nemzeti hovatarozás jelölése nélkül – 376-szor adja ki a *Nyugat* elektronikus repertórium. A kettő közös halmazát mindössze 28 találat jelöli.)

³ Széchenyi Ágnes: Az orosz (b)irodalom recepciója Magyarországon (1825–1945). In. Frank Tibor (szerk.): Az orosz birodalom születései: magyar kutatók tanulmányai az orosz történelemről. Budapest, Gondolat, 2016. 345–370.

⁴ *Nyugat*, 1924/11.761–804.

nem kényszerítette rá, a legritkább esetben igyekezett leküzdeni a magyar nyelv megtanulásának tetemes nehézségeit. Így a magyar szellem irodalmi alkotásai, ha egyáltalán ismeretessé váltak Magyarország határán túl, leginkább jóindulatú dilettánsok többnyire nem nagyon sikerült fordításaiban kerültek külföldi nyilvánosság elé. A magyar irodalomra vonatkozó eszmék alakulásából tehát hiányzik egy elem, melynek nagy fontossága van más, szerencsésebb nemzetek eszméinek és öntudatának fejlődésében, az általános európai kontrol eleme.” Ezért is örült a felkérésnek Schöpflin, hogy egy nagy orosz író, Makszim Gorkij érdeklődést mutatott a magyar irodalom iránt. Tanulmánya keletkezéséről a következőket írja bevezetőjében: „Az alább következő kísérlet Gorkij Maxim számára készült. A világhírű orosz író az elmúlt télen Ternyey László prágai magyar újságíró⁵ előtt, aki őt Marienbadban meglátogatta, élénk érdeklődését fejezte ki a mai magyar irodalom iránt s azt az óhaját nyilvánította, hogy szeretne egy magyar író tollából tájékoztató közleményt olvasni a mai magyar írókról és irodalmi törekvésekről. Ternyey úr hozzám fordult és én készségesen vállaltam a feladatot abban a meggyőződésben, hogy szolgálatot teszek a magyar irodalom ügyének, ha a mai Európa egyik legkitűnőbb írói szellemének rokonszenves érdeklődését megpróbálom kimélyíteni. Gorkijnak az a szándéka, hogy ezt a kísérletet kiadatja egy Berlinben s esetleg egy Amerikában megjelenő orosz folyóiratban. [...] Peterdi István íróársam⁶ most fordítja munkámat orosz nyelvre s az ő fordításában fogom eljuttatni Gorkij Maximhoz.” Nem ismerjük a tanulmány további útját, hogy valóban elkészült-e a fordítása, s hogy eljutott-e Makszim Gorkijhoz. Russzisták bizonyosan jobb hozzáféréssel, lehetőségekkel rendelkeznek ennek kiderítéséhez.

Nem feladatunk most a Schöpflin tanulmány ismertetése. Azt azonban rögzítjük, hogy a tanulmány, noha Schöpflin hozzáfűzte, hogy „a magyar irodalomról a valósághoz hű, de egyúttal érdekes és rokonszenves képet” akart rajzolni, hogy az idegen olvasó kedvet kapjon a tárggyal való további foglalkozásra, kifejezetten tárgyyszerű és arányos képet mutat. Előmunkája Schöpflin 1937-ben megjelent, s nagy vihart kavaráó könyvének, *A magyar irodalom története a XX. században* című munkának, melyben a Nyugat kanonikus szerepét elsőként, talán túlságosan is határozottan rögzítette.⁷

Schöpflin jól ismerte a világirodalmat. Maga is fordított, Oscar Wilde *Dorian Gray arcképe* című regényének ő volt a második magyar fordítója.⁸ De fordította Marc Twain, Sinclair Lewis, Gottfried Keller, H. G. Wells, Gerhart Hauptmann, T. E. Lawrence jeles munkáit is, Továbbá számos magyarázó, értékelő előszót írt magyarul megjelent világirodalmi munkákhoz. Ebből most csak egyet emelünk ki, Dosztojevszkij *Megmételvezettek* című regényéhez írt bevezetőjét

⁵ Ternyey László (?–?), gazdasági újságíró, a *Prágai Magyar Hírlap* munkatársa. 1926-ban a Csehszlovákiai Magyar Újságírók szindikátusának ügyvezetője. 1937 májusában *Hitel* címmel gazdaságpolitikai hetilapot alapított, Csehszlovákiában az elsőt, melyet a *Prager Tagblatt* kiadója adott ki. Feltehetően azonos az utóbb a *Szabad Európánál* működött személyel. *** Schöpflin Aladár mint a felvidéki Nyitra megyéből származó kritikus és mint demokrata elkötelezettségű, heti rendszerességgel írt az 1922-ben indult *Prágai Magyar Hírlap*ba, melynek szerkesztői a kisebbségi magyarság ellenzéki politikai vezetői voltak.

⁶ Peterdi [Neubauer] István (1888–1944), orvosdiplomát szerzett költő, műfordító. Hét évet töltött orosz hadifogságban, ott tanulta meg a nyelvet. A *Nyugat*ban is megjelent, költészetéről Komlós Aladár írt esszét a folyóiratba 1926/11. 1010–1014. Kuprin, Gogol, Tolsztoj fordítója volt, de a Twist Olivér egyik magyar fordítója (1930) is volt. Barátja volt Füst Milánnak, Füst naplóiban is szerepel. A nyilasok ölték meg, így feltehetően hagyatéka is elveszett.

⁷ A Schöpflin-könyvnek és recepciójának terjedelmes fejezetet szenteltem az Osiris Kiadónál rövidesen megjelenő „*Ő a magyar kritika*” – *Schöpflin Aladár 1872–1950* című monográfiámban.

⁸ Előtte „Konkoly Tivadar” fordította. A fordító álnevet használt, valójában a név Kassovits [Kassowitz?] Tivadar Brunót rejti, aki az *Alkotmány* és az *Ország-Világ* belső munkatársa, színházi referense volt. 1922-ben Kosztolányi Dezső fordítása mintegy felülírta Schöpflin munkáját. Schöpflin maga is inkább pénzkereső feladatnak tekintette a fordítását, s noha számos új kiadást ért meg átültetése, többször nyilatkozott róla úgy, hogy nem büszke rá.

1923-ból.⁹ A magyarországi Dosztojevszkij-kultuszhoz kötődő kiadás előszava Rejtő István¹⁰ értékelése szerint magasan kiemelkedik a sorozathoz fűzött értékelések közül, s Schöpflin elemzéséhez fogható a korszak Dosztojevszkij-irodalmában „csak az oroszul tudó kritikusok írásaiban találunk”. Fontos megállapítás ez, mert arra mutat rá, hogy Schöpflin annak ellenére értette Dosztojevszkijt, hogy korába csak kívülállóként, a nyelvben rejlő kultúrát alig ismerve bele tudott helyezkedni a műbe, azaz értette, jól tudott olvasni. (A helyzetet már megkönnyítette, hogy a regényt Szabó Endre fordította, aki a Zemplén megyei Nagytoronyán született, közel a rutén vidékhez, hamar megtanult oroszul, s eredetiből, nem pedig németből fordított.) Schöpflin ezt a regényt Dosztojevszkij legerősebb társadalmi regényének tekinti, és felívja a figyelmet rá, hogy ebben a műben a szlavofil Dosztojevszkij mondja ki ítéletét „a nyugati nemzetek kapitalisztikus társadalmi rendjéről”, sőt azt is megsejteti Schöpflin Rejtő István összefoglalása szerint, hogy a nihilista mozgalmak eredetét az író a nyugati eszmék beáramlásából származtatja. A regényben ábrázolt lázas és szenvedélyes emberek a felületes olvasó számára úgy tűnhettek, mintha az író a hőseit a bolondok házából vezette volna az olvasók elé. De – írja Rejtő – Schöpflin figyelmeztet, hogy a regény „valójában nem bolondok, hanem lábadozó betegek háza, egy nemzetnek súlyos betegségből való lábadozásának a háza, ahol különböző osztályok, csoportok, egyének keresik kínos gyötrelmek között a maguk funkcióit”. Schöpflin kiemeli továbbá a regényben rejlő miszticizmust, amit megfeythetetlen homályként határoz meg.¹¹(Az orosz miszticizmus tanulmányozása külön fejezet volna, ezért ezt a szílat el kell ejtenünk.¹²)

Tudjuk, hogy Schöpflin folyamatosan figyelt Gorkij munkásságára, követte megjelent munkáit. Gorkij nekrológját a *Nyugat*ban is ő írta.¹³ Ebből idézünk: „Gorkij egészében a múlt század gyermeke. Befejezett valamit, ami különlegesen a XIX. századé: az irodalmi realizmust. Ő a par excellence realista író, inkább az, mint Zola vagy az előtte járt nagy oroszok. A realizmus, illetőleg szélső nyilvánulási formája, a naturalizmus hozta az irodalomba a szociális szempontot és ezzel az elnyomott néposztályok valóságyszerű ábrázolását. Gorkij a legalsó rétegből, a napról-napra élők, csavargók és társadalomból kivetettek nagy rétegéből származott s műveiben, kivált pályája első felén, csaknem kizárólag az ezzel való tökéletes szolidaritás vezette tollát. Nem a részvét diktálta írásait, mint a középosztályból való szociális érzésű írókét, nincs bennük semmi szentimentális meghatottság a nyomor láttára. Az ő emberei úgy élnek a piszokban és züllöttségben, mint természetes elemükben, ahogy a patkányok élnek a csatornában. Nem is érzik mindig nyomorukat és elnyomottságukat, nem jutnak olyan érintkezésbe a jobsorsú rétegekkel, hogy igazában összehasonlításokat tehessenek. [...] Gorkij agyoncsapta a részvét keltésére irányult érzelmes szegény-ember-zsánert, amely ott van Zola kellékei közt. Féltette a moralizálást is, amely a szegény embert mint környezete termékét akarta megmagyarázni. Ő nem részvétet akart kelteni és nem magyarázni akart, hanem igazságszolgáltatást követelt. Kiemelkedett abból az osztályból, amelyben fiatal éveit töltötte, de tisztán megőrizte emlékeit, erkölcsileg benne maradt. Magatartása ebből származott. [...] Gorkij megírta nemcsak az első, hanem az utolsó szót is, amit a szocializmus irodalmilag mondhat. Utána már csak variációk következhetnek ugyanarra a nagy témára. Íróra nagy

⁹ Mint ismeretes, 1922-ben a Révai Könyvkiadó elindította Dosztojevszkij összes műveinek kiadását 36 (!) kötetben.

¹⁰ Rejtő István (1928), irodalomtörténész. Elsősorban mint a Mikszáth Kálmán kritikai kiadás sajtó alá rendezője ismert.

¹¹ Rejtő István: Az orosz irodalom fogadtatása Magyarországon. Irodalomtörténeti füzetek 21. MTA Irodalomtudományi Intézete, Budapest, 1958. 100.

¹² Ugyanezen Dosztojevszkij-sorozatban Kuncz Aladár bevezetésével jelent meg *A félkegyelmű*. Az előszó címe – melyet a világirodalmi nyitottság jegyében a *Nyugat* is közreadott – Dosztojevszkij miszticizmusa. *Nyugat*, 1924/2. 137–142.

¹³ Schöpflin Aladár: Gorkij. *Nyugat*, 1936/7. 60.

veszedelem egy politikai vagy társadalmi áramlat sodrába kerülni. Belekeveredhetik – sokaknál bele is keveredett – az irodalmába a politikus vagy forradalmár egyoldalúsága, amely agitáció-eszközzé süllyeszti le az irodalmat. Gorkij vérbeli író voltának föltétlen és végérvényes bizonyítéka, hogy ezt elkerülte. Igazi, született forradalmár volt és mégsem irányregények írója. Igazságai, melyeket szenvedélyesen keresett, nem pártigazságok, hanem emberi igazságok. Fölötte élt a dolgoknak, nem bennük, meg tudta őrizni magában a művész tárgyilagosságát. A forradalomban is az írói szabadság hitvallója volt, független szellem, a diktatúra fegyelme és merevsége ellen foglalt állást Roppant tekintélye orosz hazájában felszabadította az irodalmat és fölébe emelte a kor kényszereinek.” Ez utóbbi mondat, melyet írásom címéül is emeltem, telitalálat, anélkül, hogy valóban tudhatta volna Schöpflin, mit is tett valójában Gorkij.

Forradalmárnak mondja Schöpflin Gorkijt, sőt, „a szocialista irodalom egyetlen nagy alakjá”-nak tartja. Nekrolóiban leginkább megengedhető a túlzás, de itt az is oka, hogy a megjelenő Gorkij-művek ellenére, keveset tudtak Gorkijról. Ahogy alighanem az egész világ is.

Schöpflin szárnyaló, emelkedett szavai ma csak nagyvonalakban tekinthetők pontosnak. A szocialista realizmus ma is vitatott, újraértelmezett fogalom. S milyen keveset lehetett tudni a 30-as évek közepén Sztálin országáról. Schöpflinnél kevés íróember volt jobban beleágyazva az irodalmi életbe, s már ekkor szóbeszéd övezte az 1934-es első írókongresszusról visszatért Nagy Lajos és Illyés Gyula beszámolóit, a két meghívott-kiküldött író beszámolóit. (Itt, ebben a tanulmányban nem kell külön beszélni kettejük különbségéről, megtette azt éppen Pásztor Péter remek összehasonlító elemzésében.¹⁴) 1936-ra, ebben az évben halt meg Gorkij, a Szovjetunióban totális támadás indult a művészet autonómiája ellen.¹⁵ Erről már nem tudtak, tudhattak itthon. Magam úgy végeztem el az orosz szakot, hogy szinte semmit nem tudtam Mandelstamról, az akmeistákról, a híres, életét megpecsételő Sztálin-epigrammáról, Anna Ahmatova verseiről szintúgy alig, nem is beszélve rettenetes életéről. Nem tudtuk, hogy a zseniális Iszak Babel az I. írókongresszuson, mert bátor volt, a „hallgatás nagymesterének” merté vallani magát, s valóban, a *Lovashadsereg* után csak imitálta a jelenlétet a szovjet irodalmi életben. (Nem mellesleg Gorkij közölte első két novelláját, ő volt a felfedezője.) Sinkó Ervin tanúságtétele, az *Egy regény regénye* 1961-es újvidéki kiadásához kitartó próbálkozással sem tudtunk hozzájutni, de még édesapám erőfeszítései sem hoztak eredményt, hogy az 1962-es kölni, német nyelvű kiadást valaki a hetvenes évek végén elhozza, becsempéssze az országba. Csak az 1985-ös újvidéki kiadás részleges fénymásolatai jutottak el hozzám, s 1988-ban is kellett hozzá némi könyvárusi kapcsolat, hogy az ezeknek az éveknek emlékeit rögzítő, alcíme szerint „moszkvai naplójegyzeteket” a *Magvető* kiadásában megvásároljuk.

A mi egyetemista kori (1975–1980) irodalomlátásunkat még viszonylag korlátozta maga az intézmény, vagy talán pontosabb így némely tanárunk.¹⁶ Semmiképpen nem mertem volna azt mondani az egyetemi szigorlat alkalmával (1979), hogy Gorkij regénye, *Az anya* unalmas, túlírt. Pedig Nagy Lajos is megírta éppen a *Nyugatban*. S még mi mindent nem tudtunk, amit Schöpflin sem tudhatott. Hogy az 1905-ös forradalom után Gorkij pénzelt az emigráns Lenint az egy év alatt világhírűvé lett *Éjjeli menedékhely* jogdíjaiból. Gorkij ügyeskedő, magánhaszonra dolgozó irodalmi ügynöke – igaz, Gorkij tudtával – a jövedelem háromnegyedét utalta a bolsevik szervezkedésnek. A „nagy októberi szocialista forradalom”

¹⁴ Peter Pastor: Illyés Gyula és Nagy Lajos útinaplója szovjetunióbeli látogatásáról. *Múltunk*, 2017/1. 116–134.

¹⁵ Gereben Ágnes: Előhang a nagy terrorhoz. *Újabb kísérlet a szovjet irodalom államosítására: 1934–1936. Beszélő*, 1998/július–augusztus, 192–203.

¹⁶ A nagy felismeréseket Irina Oszipova hozta meg negyed és ötödéves korunkban. Ő volt az első számunkra, akinek nyelvi óráin érdemben volt szó a 30-as évek irodalmi gazdagságáról és tragédiáiról, a szovjet tébolyról. Hetényi Zsuzsát ott sajnos elkerültük, két évvel felettünk járt és csak három évvel diplomázásunk után került az ELTÉ-re.

győzelme után Gorkij volt a forradalom legerőteljesebb nyilvános bírálója.¹⁷ Nemzetközi segélyszervezetet hozott létre, ami legkevesebb kétfélmillió ember életét mentette meg. Lenin megelégedte jelenlétét és az első éhínség alatt, 1921-ben felajánlotta, hogy magával viheti legfontosabb barátait, munkatársait és teljes családját, csak hagyja el az országot, emigráljon. Végül Dél-Olaszországban telepedett le. Tényező volt, Mussolini beleegyezése kellett hozzá, hogy maradhasson. Gorkij emigrációban írta meg remekműveit. Mint Spiró György mondja, hamarabb lett világhírű író, mint nagy író.¹⁸ *Az árulót* – hőse egy hajdani tehetséges és merész forradalmár, aki inkább kíváncsiságból, mint félelemből a cári titkosrendőrség besúgója lesz – az első egzisztencialista elbeszélésnek mondja. (Húsz évvel előzte meg Camus fellépését.) Az *Artamonovok* az egyik legjobb családregénynek, amit valaha írtak. A *Jegor Bulicsov és a többiek* a valaha életképes orosz réteg, a bolsevikok által engesztelhetetlen, nép származású orosz vállalkozó, kereskedő, a kupec tragédiája. A *Klim Szamgin életét* ugyancsak Spiró a 20. század öt legnagyobb regénye közé sorolja. Csak megerősíteni tudom értékelését, amit a sznobéria és a téves Gorkij-értékelések nem tudtak közvélekedéssé tenni. Merthogy Gorkijt Sztálin visszazárta a Szovjetunióba, nagy valószínűséggel erős zsarolással, és azt akarta, hogy megénekelje életét, amit Gorkij nehezen ugyan, de következetesen elhárított. De utolsó tíz évében valóban a sztálini világot dicsőítő írásokat tett közzé, kialakítva róla valami valóban visszataszító képet. Menyébe beleszeretett a többek között a Kirov-gyilkosságban is közreműködő Jagoda, az NKVD rettegett vezetője. De miután megnyíltak a KGB -archívumok, kiderült, Gorkij volt a valaha volt egyik legnagyobb színész a pokolban. Dicsőítette a szovjet embert, de közben írókat mentett, a rendszer betiltotta műveket nyugatra csempésztette, patronálta a zseniális Iszaak Babelt, novelláiról levelezett vele. Fiát megölték. Elsőként nyilatkozta, hogy a fasizmus és a kommunizmus között nincs különbség, miközben el kellett tűrnie, hogy szülővárosát, Nyizsnyij Novgorodot átkeresztelték Gorkijra. Tisztességes Gorkij monográfia itthon, magyarul nem áll rendelkezésünkre. Egy remek apokrif Gorkij-könyvet éppen Spiró György írt, mely a művészet és a hatalom, az alakoskodás, a túlélés, az eszme teljes meggyalázásáról szól. A *Diabolina* című Spiró regényben mindenki a saját nevében szerepel.¹⁹

Minderről a 30-as években lassan és elvétve érkeztek hírek, gyakorta álhíreknek beállítva. Schöpflin Aladár egyik fia, Schöpflin Gyula ifjan kommunista lett. Schöpflin Gyulát – annak ellenére, hogy Budapesten született és ott is élt – felvették az Eötvös Collegiumba. Kollégistaként részt vett az 1931-es valójában ártatlan kommunista röplapozásban, amiért eltávolították az egyetemről, és tanári diplomáját sosem szerezhette meg.²⁰ Az akcióban részt vett többek között Rajk László, Fejtő Ferenc, Mód Péter. A korabeli ifjúság iránykereső történetét, a hosszú és heves világnézeti vitákat, az éjszakai szemináriumokat most csak jelzem itt. A kollégiumi diákokat azonban a hatalom veszélyesnek tartotta, egy új tanácsköztársaság kiirtásával gyanúsította meg. Az egyetemről és a kollégiumból kizárták őket. A liberális apa, a *Nyugat* nagynevű kritikusa a baloldali Vámbéry Rusztemet kérte fia védelmére. Vámbéry elhárította a védelmet, mert esetleg éppen személye miatt szállnak rá még jobban a fiatalemberre. A rövid vizsgálati fogság – a többiek börtönbe kerültek – nem törte meg Schöpflin Gyulát. Nem sokkal később Bálint György Szent István parki lakásában lett otthonos

¹⁷ *Apokalipszis – 1917. Írások az orosz forradalomról.* Szerk.: Szőke Katalin. Budapest, Európa, 1997.

¹⁸ Gorkij életének eseményeit a nagyközönség számára Spiró György foglalta össze, erre támaszkodtam írásomban én is. Ld. Gorkij, az utcanév. *Heti Világgazdaság*, 2013/19. 22–24.

¹⁹ Spiró György: *Diabolina.* Budapest, Magvető, 2015.

²⁰ Tombor András: Az 1932-es kommunista szervezkedés a Collegiumban. In: *Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből 1895–1995.* (Szerk.: Kósa László). Eötvös Collegium – GIFT Kft., Budapest, 1995. 127–137; Schöpflin Gyula: A magasból a mélybe. Az irodalom peremén II. *Irodalomtörténet*, 1978. 383–407. Schöpflin Gyula levéltári anyaga a kollégium levéltárában: ECL 18. doboz 18. dosszié.

tagja annak a baloldali, részben kommunista baráti körnek, amelyhez például Radnóti Miklós is tartozott. A háború után a kommunisták a rádió alelnökének jelölték, majd a skandináv országokban képviselte Magyarországot követként. A fiú szekere szaladt, az apa képviselte irodalmi eszmények és intézmények a kommunisták szemében váltak egyre inkább gyanússá. A fiú kommunista meggyőződése egészen a Rajk perig tartott. Ismerte Rajkot, tudta, hogy nem lehet bűnös, s rájött, hogy ideális társ-áldozata lehetne a kreált pernek. Elhagyta az országot, disszidált, életét Angliában élte le. Megrázó levélben köszönt el szüleitől 1949/50 fordulóján. „Teljesen tisztában vagyok azzal is, milyen súlyos hátrányokat fog okozni lépésem maguknak társadalmi és anyagi téren is. Talán, ha Isten megsegít, ezen lesz módomban enyhíteni. De higgyék el, mindenképp az fáj – és fájni fog egy életen át – hogy így kell búcsút vennünk egymástól. Bízom benne, hogy Apa korára és személyére való tekintettel nem fogják »bűnömöt« hetediziglen büntetni. Nem tudom elfelejteni: mikor 1932-ben letartóztattak, Apa azt mondta nekem: Fiam, viselkedjél úriemberhez méltóan. E szavakat követem most is. Nem tudom tovább vállalni a szörnyűségeknek, hazugságoknak, terrornak és embertelen kegyetlenségeknek azt a szövevényét, amelyért felelősnek kéne éreznem magam. Tizennyolc éves szocialista múlt után irtózatosan nehéz ez az elhatározás; de nem hagynak számomra más választást. Nem vagyok áruló. Nem vallok mást, mint amit mindig vallottam. Ők árultak el engem, mindnyájunkat.”²¹ Többet nem is találkoztak. Az apát nem fia lépéséért büntették. A *Nyugat* nem indult újra a háború után, könyvkiadóként még négy kötetet megjelentethetett. A Baumgarten Alapítvány megszüntetését, melynek élére Babits Mihály halála után Schöpflin Aladár került, Révai jóval hamarabb elhatározta. Az Alapítvány díja és jutalmi helyett létrehozták a József Attila-díjat.

Ha hallott Schöpflin a Szovjetunióban élő írók és irodalom ellen zajló megtorlásokról, most megtapasztalta maga is, mit jelent ez. Azt, ami Magyarországon következett, már nem érte meg, 1950 augusztusában meghalt.

²¹ A levél fogalmazványa a szerző birtokában, Schöpflin Gyula ajándéka.